

2. Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю.Н. Емельянов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1985. – 167 с.
3. Злотников А.Л. Особливості емоційної стійкості курсантів в процесі первинної військово-професійної підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 "Психологія праці в особливих умовах" / А.Л. Злотников. – Харків, 2004. – 18 с.
4. Изард К. Эмоции человека / К. Изард. – М. : МГУ, 1980. – 440 с.
5. Китаев-Смык Л.А. Психология стресса : [монография] / Л.А. Китаев-Смык. – М. : Издательство "Наука", 1983. – 368 с.
6. Леженіна Л.М. Психологічні чинники емоційного вигорання слідчих Служби безпеки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.06 "Юридична психологія" / Л.М. Леженіна. – Київ, 2009. – 24 с.
7. Морозов О.М. Патопсихологічний аналіз особистості в правоохоронній практиці: монографія / О.М. Морозов. – К. : Атіка, 2009. – 320 с.

8. Осницкий А.К. Развитие саморегуляции на разных этапах профессионального становления / А.К. Осницкий, Н.В. Бякова, С.В. Истомина // Вопросы психологии. – 2009. – № 1. – С. 3-12.

9. Подляшаник В.В. Особливості проявів емоційної стійкості особистості співробітників митної служби у соціально складних ситуаціях : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.05 / Подляшаник Василь Васильович. – Київ, 2008. – 164 с.

10. Чебыкин А.Я. Особенности эмоциональной устойчивости спортсменов и психологические средства ее формирования: автореф. дисс. на соиск. науч. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.01 "Общая психология; история психологии" / А.Я. Чебыкин. – М., – 1979. – 24 с.

11. Черникова О.А. Исследование эмоциональной устойчивости как важнейшего показателя психологической подготовленности спортсменов к соревнованиям / О.А. Черникова // Психологические вопросы спортивной тренировки. – М. : Физкультура и спорт, 1967. – С. 3-13.

Надійшла до редколегії 21.01.16

Ю.И. Андрусишин, канд. психол. наук

Национальная академия Службы Безопасности Украины, Киев

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ВОЛЕВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ЛИЧНОСТИ

В предложенной статье на основании обоснованных теоретических положений представлена программа развития эмоционально-волевой устойчивости личности, которая включает комплекс тренировочных упражнений, разработанных с учетом понятия и структуры эмоционально-волевой устойчивости, механизма и этапов ее развития.

Ключевые слова: эмоционально-волевая устойчивость, психическая саморегуляция, программа развития эмоционально-волевой устойчивости.

Y. Andrusyshyn, PhD in Psychology
National Academy of the SSU, Kyiv

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE PERSONALITY'S EMOTIONAL-VOLITIONAL STABILITY DEVELOPMENT

In the given article on the basis of substantiated theoretical statements it is presented the program of the personality's emotional-volitional stability development which includes the complex of practices developed in consideration with the notion and structure of emotional-volitional stability, mechanism and stages of its development.

Keywords: emotional-volitional stability, mental self-regulation, program of the emotional-volitional stability development.

УДК 159.9:159.94

Є.О. Балабушка, ад'юнкт
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ ПСИХІЧНОЇ РИГІДНОСТІ ОСОБИСТОСТІ УЧАСНИКА БОЙОВИХ ДІЙ

Розкрито основні теоретичні здобутки психологічної науки з проблеми психічної ригідності особистості. Особливий наголос зроблено на її актуалізації в умовах повернення комбатанта до умов мирного життя після виконання своїх обов'язків в особливих умовах діяльності.

Ключові слова: ригідність, особистість, комбатант.

Постановка проблеми. Термін "ригідність" походить від латинського "rigiditas", що означає "бути негнучим, жорстким, закріпленим" [1-2]. У психологію це поняття перейшло з фізики [3]. Психічна ригідність у сучасній психологічній літературі визначається найчастіше альтернативно: як характеристика особистості або поведінки; як характеристика окремих аспектів особистості (перцептивного, психомоторного, когнітивного, афективного, мотиваційної ригідності) або особистості загалом; як формально-динамічна або змістовна характеристика особистості та поведінки; як властивість нормальної або патологічно зміненої особистості. Однак, поняття ригідності включає в себе ще один суттєвий момент, який дослідниками, як правило, не згадується, хоча і має на увазі. Ригідним можна назвати тільки акт поведінки, при якому суб'єкт сліпо тримається за неадекватний стереотип, у той час як він, у принципі, міг би знайти адекватний шлях вирішення задачі. Виходячи з усього вищезазначеного, під терміном "психічна ригідність" розуміємо неспроможність, нездатність особистості корегувати програму власної діяльності відповідно до вимог ситуації [4].

Цей аспект набуває особливої актуальності у зв'язку з поверненням осіб, що брали участь у бойових діях на Сході України проти російсько-сепаратистських угруповань, до умов мирного життя після демобілізації.

Оскільки екстремальні ситуації і викликані ними психоемоційні напруження можуть бути різної тривалості, то і ригідність, вірогідно, може проявлятися у вигляді реакції, стану, а при певних умовах формуватися як стійка властивість або риса особистості. Зрозуміло, ригідність як властивість особистості формується і поза екстремальними ситуаціями, але все рівно за умов жорсткої регламентації поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ригідності і відповідно, флексибільності потрапила до фокусу уваги зарубіжних психологів ще у 40-х роках минулого століття [5-6 та ін.]. За радянських часів ця проблематика фактично не вивчалася [7-8]. Активізація досліджень у цій сфері на пострадянському просторі почалася на початку нинішнього століття [9-12 та ін.]. Зв'язок проблеми ригідності і психічних станів з найбільшою виразністю виявляється при аналізі стресових станів [13]. У працях Р.В. Залевського, О.Р. Косової, О.Ю. Степанченко, Д.С. Шаріпової та інших дослідників відзначено значення стресових станів в особливих умовах діяльності [4; 14-16 та ін.].

Метою статті є розкриття основних теоретичних здобутків психологічної науки з проблеми психічної ригідності у контексті адаптації особистості до умов мирного життя після її перебування в умовах дії стресчинників підвищеної інтенсивності.

Викладення основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Вивчення стресу отримало фізіологічне обґрунтування в роботах У. Кеннона про гомеостазис і Г. Сельє про загальний адаптаційний синдром, тобто про своєрідну захисну за своїм характером реакцію організму, яка мобілізує свої ресурси (насамперед, ендокринні) у відповідь на сильні і травмуючі (надсильні) зовнішні впливи – будь-то фізичні чи нервово-психічні, емоційні перевантаження [17-18]. У разі стресових станів мають місце фізіологічні і психологічні зміни. При не дуже сильному і тривалому стресі фізіологічні зміни можуть майже не проявлятися зовні або просто не піддатися реєстрації; тоді приходиться вдаватися до аналізу більш тонких і своєрідних змін поведінки.

М.С. Роговин вказував, що до них належать, у першу чергу, труднощі у здійсненні функцій, що вимагають свідомого контролю та пов'язаних зі спрямованістю мислення на вирішення тієї чи іншої задачі [19]. При цьому спостерігаються труднощі у розподілі і переключенні уваги. У той же самий час навички, завчені й автоматизовані форми поведінки не тільки не гальмуються, а й можуть навіть проти волі людини замінювати собою свідомо спрямовані дії.

За виключної багатоплановості цієї теми більшість дослідників сходяться на тому, що відмінною особливістю поведінки особистості в ситуації напруженості є її негнучкість. Поведінка втрачає пластичність, властиву їй у нейтральній обстановці. Як показують досліді, за інших рівних умов, у стані напруженості у першу чергу страждають складні рухи, що не тільки порушують діяльність, а й можуть призвести до її зриву [20]. При стресі поведінка значною мірою втрачає властивість пластичності і характеризується переважанням стереотипів.

Відомо також, що при дуже високих ступенях цієї напруженості зазначене звуження діапазону дій (що реалізується у крайніх формах як збудження, так і гальмування) може досягати рівня патології. Це можна спостерігати у випадках засудження людини на смертну кару. Усвідомлення того, що життя скінчилося, відсутність всякої надії (адже людина живе саме нею), тривале очікування приведення смертної кари у виконання, сенсорна депривація і відсутність нормального людського спілкування призводять до кардинальних перебудов психіки засудженого, і в першу чергу однією з основних складових ціннісно-потребової сфери особистості. Одні потреби і цінності у таких умовах взагалі втрачають сенс, інші набувають гіпертрофованого значення [14].

Психологи різних напрямків відзначають, що причиною ригідності можуть бути напруги, пов'язані з тривогою, страхом, фрустрацією, шоком, катастрофічними ситуаціями тощо, звідси деякі з них починають розглядати ригідність не як властивість особистості, а як стан, тобто зміщують акцент дослідження з ригідних реакцій на ситуації, що зумовлюють ці реакції, оскільки цей синдром може бути викликаний у будь-кого.

З цих же позицій ригідність розглядається і М.Д. Левітовим, який поряд з такими явищами, як стрес, тривога, фрустрація і т. п. відносить до категорії станів і ригідність, маючи на увазі випадки, коли під впливом особливих причин, звичне, відоме так дбайливо і наполегливо охороняється, коли до нового, до змін проявляється недоброзичливість [21].

Виявлення цієї сторони психічної ригідності пов'язане з тим, що вона дійсно може виступати у вигляді минущої характеристики поведінки різного ступеню тривалості. Так, динаміка поведінки, на думку дослідників, спостерігається при психоемоційному напруженні і стресі різної тривалості, спричинених тривогою, фрустрацією, страхом, шоком, характерних найчастіше для так званих екстремальних ситуацій [22-23 та ін.].

Вельми показовим у цьому сенсі є опис Ф. Енгельсом поведінки Наполеона в екстремальних ситуаціях війни до і після 1812 року. Якщо Наполеон на початку і на піку своєї кар'єри дійшов висновку, що розпочата ним справа є нераціональною, то він вмів знайти інший вихід, несподівано перекидаючи свої війська до нового об'єкта нападу. І лише під час свого заходу, коли після 1812 року він втратив віру у себе, сила волі перетворилася у нього на сліпу впертість, змушуючи його утримувати позиції (як у Лейпцигу), непридатність яких він як полководець чітко усвідомлював [24, с.136-138].

Що ж стосується експериментальних даних з цього питання, то вони, по-перше, достатньо нечисельні, а по-друге, далеко не однозначні. Так, D. Applezweig, провівши групу обстежуваних (належать до американської школи підводників) через низку експериментів на ригідність – одна група піддалася випробуванню за день до іспиту, інша – на наступний день, а третя – через тиждень після іспиту, знайшла, що почуття тривоги або невпевненості помітно вплинуло на їхню поведінку у тестах на ригідність [25]. До подібних висновків, на підставі своїх даних, приходять також Е. Cowen, Я. Рейковски і Е. French. Щоправда, останній, пред'явивши 50 військовим льотчикам низку тестів ("вирішення арифметичних завдань", тести "змичка"), виявив значущу кореляцію лише між тестами "на змикання" у нормальних і стресових умовах [14]. Е. Wesley провів три групи обстежуваних через тест "уніфікація предметів з переключенням" і шкалу ригідності, скорелювавши дані по цим тестам з показниками шкали тривожності Тейлора. Не виявивши жодних зв'язків, він зробив висновок про те, що, мабуть, є люди тривожні, але не ригідні, і навпаки. Його результати суперечать даним S. Malzman та ін., які встановили позитивний зв'язок між даними експериментів на ригідність ("вирішення арифметичних завдань" і "анаграми") і тією ж шкалою тривожності, і Е. Gaier, який виявив пряму залежність між ригідністю і тривожністю [26].

З даними останніх авторів узгоджуються результати експериментів А. Лачинз і В. Лачинз [27]. Ці дослідники створювали у своїх експериментах на ригідність "соціальну атмосферу, що провокує тривогу", пред'являючи обстежуваним свій тест "вирішення арифметичних завдань" як тест на швидкість. Піддослідним при цьому говорилося, що їхню роботу буде перевіряти не тільки вчитель, але і директор школи. Результати експерименту засвідчили про збільшення ригідних реакцій в експериментальній групі порівняно з контрольною (97% проти 58%).

Подібний експеримент був проведений з учнями старших класів коледжу. Їм було сказано перед початком досвіду, що пред'явлений тест є частиною випробувань з визначення їхнього інтелекту і що швидкість його виконання буде оцінюватися. Під час експерименту демонстративно використовувався секундомір, на стіні висіли великі годинники, хвилини записувалися на дошці. У той же час учням неодноразово говорилося, що вони дуже повільно працюють і що учні молодших класів вирішували ці завдання значно швидше. В результаті 84% обстежуваних не вирішило восьме завдання (індикатор ригідності), у той час як у контрольній групі було лише 56% таких "невдах". Крім того, А. Лачинз провів ще низку цікавих подібних експериментів. Ці дані, – зазначає А. Лачинз, – розкривають роль швидкісних умов (тимчасових обмежень) роботи у детермінації прояви ригідності.

Стан напруженості, вказує Ф.Д. Горбов, викликається не лише дефіцитом часу, але виникає і при больових впливах, негативних емоціях, екстремальних умовах, сильних переживаннях, пов'язаних з небезпекою, невпевненістю, новизною обстановки,

знанням важливості виконуваного завдання і т. п. [28]. Стан психічної напруги (стрес) негативно впливає на виконання діяльності певною категорією людей, дезорганізуючи їхню діяльність. Як відомо, менший ступінь стресу може викликати зміни у діяльності як у бік покращення, так і у бік погіршення.

Стресогенна модель фіксованих форм поведінки, тобто можливість прояву ригідності як короткочасного стану (реакції), вивчалася експериментально Р.В. Залевським. Деякі дослідники вказують на негнучкість поведінки людей, особливо в умовах довгостроково діючого стресу. Так, за даними обстеження В.П. Казначеевим осіб в умовах Крайньої Півночі до кінця шостого місяця їхнього проживання у них спостерігався стан ригідності у когнітивній сфері [29].

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших досліджень. Виходячи з усього вищезазначеного, під терміном "психічна ригідність" розуміємо неспроможність, нездатність особистості корегувати програму власної діяльності відповідно до вимог ситуації. Ригідність тісно пов'язана з тривожністю, і саме їх взаємодія набуває значної стимулюючої сили. Ймовірно, через це застрягаємість афекту, афективне фарбування навколишнього світу значною мірою зумовлюється тривожністю як особистісною рисою. Вивчення літератури про значення психічної ригідності у розвитку посттравматичного стресового розладу не відповідає на запитання: яким чином психічна ригідність впливає на постстресову адаптацію, чи необхідно враховувати вираженість психічної ригідності перед відправкою до зони бойових дій, чи має оцінка психічної ригідності прогностичне значення, що, безперечно, вимагає проведення лонгitudного психологічного дослідження.

Список використаних джерел

1. Болтівець С.І. Українська психологічна термінологія: словник-довідник / Укл. С.І. Болтівець, Н.В. Слободяник, М.-Л.А. Чепелова, Н.В.Чепелова / За ред. М.-Л. А. Чепелова. – К.: ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2010. – 302 с.
2. Бродовська В.Й. Тлумачний словник психологічних термінів в українській мові: словник / В.Й. Бродовська, І.П. Патрик, В.Я. Яблонько. – 2-е видання. – К.: Професіонал, 2005. – 224 с.
3. Lewin K. Principles of topological psychology / K. Lewin. – New York : McGraw-Hill, 1936. – 211 p.
4. Шаріпова Д.С. Особливості психічної ригідності в системі емоційних переживань професійних спортсменів з кульової стрільби : Дис. канд. психол. наук / Д.С. Шаріпова. – Харків, 2015. – 236 с.
5. Goldstein K. Concerning rigidity / K. Goldstein // Character and Personality. – 1943. – Vol. 11. – P. 209–226.
6. Werner H. The concept of rigidity: a critical evaluation // Psychological Review, 1946. – Vol. 53. – P. 43–52.
7. Левитов Н.Д. Психические состояния персеверации и ригидности / Н.Д. Левитов // Хрестоматия по психологии. – М. : Просвещение, 1977. – С.195–199.

8. Нижарадзе Г.А. Влияние мотивационных факторов на ригидное поведение: Автореф. дисс. канд. психол. наук / Г.А. Нижарадзе. – Тбилиси, 1984. – 23с.

9. Лукьянов О.В. Проблема идентичности и психологическая ригидность в психологической и образовательной практике: Автореф. дисс. канд. психол. наук / О.В. Лукьянов. – Томск, 1999. – 28 с.

10. Алимova М.А. Проявление личностной ригидности в динамике становления профессиональных установок: Автореф. дисс. канд. психол. наук / М.А. Алимova. – Барнаул, 2002. – 24 с.

11. Клочко Ю.В. Ригидность в структуре готовности человека к изменению образа жизни: Автореф. дисс. канд. психол. наук / Ю.В. Клочко. – Барнаул, 2002. – 23 с.

12. Федорова Е.П. Жизненное самоопределение людей с выраженными различиями в показателях континуума "ригидность – флексибельность": Автореф. дисс. канд. психол. наук / Е.П. Федорова. – Чита, 2002. – 22 с.

13. Юрченко В.М. Теоретико-методологические основы исследования психических состояний личности: Дис... д-ра психол. наук / В.М. Юрченко. – К., 2009. – 481 с.

14. Залевский Г.В. Избранные труды. В 6 т. – Т.2 "Экспериментально-психологические исследования личности в норме и патологии" / Г.В. Залевский. – Томск, 2013. – 392 с.

15. Косова Е.Г. Психическая ригидность как фактор развития посттравматического стрессового расстройства у сотрудников оперативных подразделений, перенесших боевой стресс: Дис. ... канд. психол. наук / Е.Г. Косова. – Томск, 2005. – 201 с.

16. Степанченко О.Ю. Психическая ригидность и тревожность как индивидуальные факторы суицидального риска: Дисс. ... канд. психол. наук / О.Ю. Степанченко. – Томск, 1999. – 192 с.

17. Cannon W.B. Organization for physiological homeostasis // W.B. Cannon / Physiol. Rev. – 1929. – Vol. 9. – P. 399–431.

18. Селье Г. Очерки адаптационного синдрома / Г. Селье. – М.: Медицина, 1960. – 254 с.

19. Роговин М.С. Научные критерии психической патологии: Учеб. пособие. – Ярославль: ЯрГУ, 1981. – 78 с.

20. Наенко Н.И. Психическая напряженность. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 112 с.

21. Левитов Н.Д. Психические состояния персеверации и ригидности / Н.Д. Левитов // Хрестоматия по психологии. – М.: Просвещение, 1977. – С.195–199.

22. Тимченко А.В. Профессиональный стресс работников ОВД Украины (концептуализация, прогнозирование, диагностика и коррекция) : автореф. дис. д-ра психол. наук / А.В. Тимченко. – Харьков, 2003. – 35 с.

23. Шимко В.А. Професійне спілкування правоохоронців в особливих умовах: комунікативні стратегії / В.А. Шимко // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Серія: Військово-спеціальні науки. – К., 2010. – Вип. 24. – С. 68–71.

24. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. Изд-е второе. – Т.11. – М.: Государственное издание политической литературы, 1958. – 826 с.

25. Applezweig D.G. Some detrainants of behavioral rigidity // D.G. Applezweig / J.aph.soc.Psych., 1954. – V.49. – P. 224–228.

26. Залевский Г.В. Фиксированные формы поведения индивидуальных и групповых систем (в культуре, образовании, науке, норме и патологии) / Г.В. Залевский. Монография. – Томск: ТГУ, 2004. – 464 с.

27. Luchins A.S., Luchins E.H. Rigidity of Behavior – A Variational Approach to the Effect of Einstellung. Eugene / A.S. Luchins, E.H. Luchins. – Oregon: University of Oregon Books, 1959. – 288 p.

28. Горбов Ф.Д., Матова М.А. К характеристике психических состояний человека в усложненных условиях деятельности / Ф.Д. Горбов, М.А. Матова // Вопросы психологии. – 1971. – №2. – С. 22–33.

29. Казначеев В.П. Современные аспекты адаптации / В.П. Казначеев. – М.: Наука, 1980. – 192с.

Надійшла до редколегії 19.02.16

Е.А. Балабушка, ад'юнкт

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПРОБЛЕМЕ ПСИХИЧЕСКОЙ РИГИДНОСТИ ЛИЧНОСТИ УЧАСТНИКА БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ

Раскрыты основные теоретические достижения психологической науки по проблеме психической ригидности личности. Особенный акцент сделан на ее актуализации в условиях возвращения комбатанта к условиям мирной жизни после исполнения своих обязанностей в особенных условиях деятельности.

Ключевые слова: ригидность, личность, комбатант.

E. Balabushka, adjunct

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THEORETICAL APPROACHES TO THE PROBLEM OF PSYCHIC RIGIDITY OF COMBATANT'S PERSONALITY

The article reveals basic theoretical achievements of psychological science concerning the problem of psychic rigidity of personality. The author stresses the actualization under conditions of adaptation of combatant to peaceful life, after performance of duty under the specific operational environment.

Keywords: rigidity, personality, combatant.